

КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК

Година LX

Број 3–4

Београд 2013.

УДК: 811.163.41'373.612.2
81'371:159.942.3СЛОБОДАН Б. НОВОКМЕТ*
Институт за српски језик САНУ
БеоградОригинални научни рад
Примљен: 15.10.2013.
Прихваћен: 27.11.2013.КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈА ПОЈМА *БОЛ*
У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ¹

Предмет рада је концептуализација појма бол у српском језику. Циљ рада је да концептуалном анализом сакупљених примера утврдимо најтипичније појмовне реализације *бола* у српском језику водећи рачуна о његовом двоструком значењу – непријатан физички доживљај и негативно душевно осећање. На основу закључака које ћемо изнети утврдићемо да ли се концептуализација појма бол може довести у везу са типичним концептуализацијама људских емоција које налазимо у литератури.

Кључне речи: појам бол, концептуализација, метафора, метонимија.

1. Уводна разматрања

1.0. Предмет овог рада јесте концептуализација појма *бол* у српском језику. Циљ рада је да утврдимо појмовне метафоре које су карактеристичне за појам *бол* и кажемо нешто више о томе на који начин се *бол* доживљава у српском језику. Пошто се појам *бол*, поред основног значења које подразумева непријатан физички доживљај, метафорично реализује и као негативно душевно осећање, можемо га сврстати у домен појмова везаних за људске емоције. Као корпус за истраживање користили смо текстове различитих функционалних стилова који су доступни у *Електронском корпусу српског језика*² и дела истакнутих српских

* Slobodan.Novokmet@isj.sanu.ac.rs

¹ Овај рад је настао у оквиру пројекта 178009 *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

² Корпус се налази на адреси: <http://korpus.matf.bg.ac.rs> (За потребе рада ексцерпирани смо 300 примера из различитих текстова и у раду искористили само оне у којима смо приметили основе за појмовне метафоре, трудећи се да се идентични или слични примери не понављају).

писаца (Милош Црњански, Бора Станковић, Добрица Ћосић) која се могу наћи у електронском издању *Антологије српске књижевности*.³

1.1. У когнитивној лингвистици, нарочито захваљујући радовима америчких лингвиста Лејкофа и Џонсона, појмовна метафора се дефинише као механизам разумевања једног појмовног домена помоћу другог појмовног домена (Лејкоф и Џонсон 1980: 5). За разлику од метафоре, која има номинациону функцију, метонимија пре свега има референтну функцију, пошто се у оквиру механизма метонимије у везу доводе два појма из истог домена, а те веза се темељи на егзистенцијалној блискости та два појма⁴ (Лејкоф и Џонсон 1980: 36). Појмовни домени које треба ближе да разумемо или опишемо спадају у ред типично чулно несазнатљивих појмова који имају везе са човековим интелектуалним, духовним и емотивним светом, као што су нпр. живот, емоције, теорије, идеје, друштвена организација, моралност, комуникација и др., и њих називамо циљним доменима. Уобичајени појмови помоћу којих се доживљавају циљни домени темеље се на људском физичком и културолошком искуству у које спадају: људско тело, путовање, рат, грађевине, храна, биљке, животиње, природне силе, новац и економија, светлост и тама, здравље и болест, али и на појмовима који имају везе са оријентацијом у простору: горе/доле, напред/назад итд. Њих називамо изворним доменима и они представљају искуства и појаве који су довољно јасно структурирани и дефинисани да могу представљати и друге појмове (Лејкоф и Џонсон 1980: 117–118). Постоји системска кореспонденција између изворног и циљног домена у том смислу што конститутивни појмовни елементи једног домена кореспондирају са конститутивним елементима другог домена. То појмовно кореспондирање назива се пресликавање (Лејкоф и Џонсон 1980: 256; Кевечеш 2010: 8).

1.2. Међу циљне домене који су најраспрострањенији у когнитивним проучавањима спадају и људске емоције, које су неретко праћене и физиолошким променама. Неке од најтипичнијих појмовних метафора које описују *емоције* јесу: ЕМОЦИЈА ЈЕ ВРУЋА ТЕЧНОСТ У САДРЖАТЕЉУ (*Бес кључа у мени*), ЕМОЦИЈА ЈЕ ВАТРА (*Горим од жеље*), ЕМОЦИЈА ЈЕ ПРИРОДНА СИЛА (*Још је тутњило све у мени*), ЕМОЦИЈА ЈЕ ПРОТИВНИК (*Борио се са емоцијама, савладале су га емоције*), ЕМОЦИЈА ЈЕ ТЕРЕТ (*Сломила ме туга*), ЕМОЦИЈА ЈЕ ЗАТОЧЕНА ЖИВОТИЊА (*Све се у мени отима контроли*) итд. (Кевечеш 2010: 108).

³ Корпус се налази на адреси: <http://www.ask.rs/> (Користили смо дела *Нечиста крв*, *Друга књига Сеоба*, *Корени*, из којих смо ексцерпирали све реченице у којима се појављује појам *бол*, а онда издвојили оне у којима смо препознали појмовне метафоре).

⁴ Тако нпр. у изразу *срце му је стало*, у смислу „уплашио се или узбудио”, постоји метонимија која доводи у везу физиолошку реакцију са њеним узроцима, па се тако узрок (који може да буде страх) заправо именује физиолошком реакцијом коју је изазвао.

2. Појам *бол* у српском језику

2.1. *Бол* спада у тзв. апстрактне именице, тј. оне које означавају нешто неопипљиво, што се замишља или осећа, односно уочава као осећање (туга, радост) или особина (младост, лепота) (Станојчић, Поповић 2004: 81). У *Граматици српског језика* појам *бол* означен је као осећање и наводи се заједно са осталим сличним појмовима као што су страх, туга, радост, чежња, брига, нада (Станојчић, Поповић 2004: 81), док га Р. Драгићевић смешта у појмове из домена туге, у које убраја још и жалост, јад, патњу, несрећу, очај, сету, потиштеност, утученост итд. (Драгићевић 2006: 309).

Појам *бол* диференцира се на два значењска контекста, примаран (конкретан) и секундаран (метафоричан). И у РСАНУ и РМС *бол* је примарно дефинисан као „непријатан осећај због повреде или поремећаја у организму, осећај физичке патње, телесне патње”:

Осјети страшну бол у нози, у руци, у читавом телу (Кол. 1, 29) [РСАНУ],

дакле, као непријатан физички осећај који је праћен неком спољашњом или унутрашњом физичком реакцијом (плач, јаук, стењање, шкрругање зубима, грчење тела, гримасе итд.) или се испољава емотивном реакцијом (поттиштеност, туга итд.). С друге стране, *бол* се, у вези са првим значењем, у оба речника дефинише и као „непријатно душевно осећање, душевна патња; туга, жалост”:

Више нисам могла савладати боле срца свога (Мил. М. Ђ.25, 78) [РСАНУ],

Захваљујући овом другом, метафоричном значењу, појам *бол* можемо посматрати у оквиру домена емоција као што су туга, стид, бес итд.

2.2. Веза између тзв. физичког и душевног бола, односно осећаја и осећања, метафорична је и темељи се на сличности која се успоставља између два домена, а та сличност је и метонимијски заснована. Наиме, осећај физичког бола подразумева низ конкретних, физичких реакција, које могу бити унутрашње (повишен крвни притисак, убрзано дисање или отказивање појединих органа) или спољашње (плач, дрхтавица, јаукање итд.). Такође, искуствено се подразумева да је *бол* непријатан и непожељан и да је добро избегавати га. С обзиром на то да и унутрашња, тзв. метафизичка или емотивна стања људског духа, која су такође непријатна (као што су туга, жалост, разочарење, бес итд.), изазивају низ сличних манифестација у организму које су уобичајене за физички бол (нпр. плач, повишен притисак, осећај физичке непријатности у организму), успоставила се асоцијативна и номинациона веза између два домена, односно примарно значење именице *бол* добило је и секундарну семантичку реализацију. Када кажемо да осећамо „бол у срцу”, услед нпр. поттиштености или разочараности, у питању је метонимија, пошто осећање нелагодности и непријатности услед осећања туге доводимо у везу са физичким болом, а тај бол локализујемо у срце као метафоричког носиоца човековог емотивног живота. Зато није необично рећи за

некога да нас је „повредио” када говоримо о емотивном болу. Физички бол, који настаје због различитих повреда или обољења, доводи се у везу са унутрашњим, емотивним човековим светом, који такође метафорично може бити „повређен” неким негативним поступцима или дешавањима. Отуда се као реакција на та негативна догађања у људској емотивној сфери јавља *бол*, тј. типичне телесне реакције превод се у домен емотивног живота.

Именица *бол* карактеристична је и због свог двојног граматичког рода (ген. *бола, боли*; мн. *болови, боли*); међутим, примери из наше грађе показали су да не постоји семантичка диференцијација између употребе мушког и женског рода (облик мушког рода чешће се користи и за физички и за душевни бол, а диференцијација између два значења успоставља се захваљујући синтаксичком контексту).⁵

3. Концептуализација појма *бол*

3.1. Физички бол

3.1.0. Један од циљева нашег истраживања јесте да утврдимо да ли концептуализација појма *бол* у српском језику одговара типичним појмовним метафорама које се наводе у литератури у вези са доживљајем људских емоција (иако се *бол* примарно дефинише као осећај, а тек онда секундарно као осећање). Први део појмовне анализе примера односи се на физички бол, а други део на бол као душевно осећање.

3.1.1. Једна од основних општих појмовних метафора којом се представља физички бол јесте **БОЛ ЈЕ ПРЕДМЕТ**. Прототипични **ПРЕДМЕТ** је тродимензионалан, опипљив, чврст, перцептивно одвојив од околине (Тејлор 1989: 250). Интензитет бола, чињеница да се осећа као конкретно присуство и да се трауматично доживљава чине да се у језику често појмовно представља као нека врста **ПРЕДМЕТА** који има особине, који се визуелно, тактилно и аудитивно може перцепирати. Додељују му се особине: величине, температуре (може бити врео или хладан), тежине (обично има велику тежину)⁶ или је изграђен од конкретне материје (то је материја која је такође тешка, као што је нпр. *олово*). Такође, може у себи да садржи претњу или да изазива осећање страха.

а) *Бол има величину и перцептивно је одвојив од околине:*

⁵ Ваља при томе рећи да су обе варијанте, у ствари, граматички коректне, али с једном напоменом: у српском језику се именица *бол* готово по правилу употребљава као именица – мушког рода, па се говори: *мој бол, телесни бол, од јаког бола, с болом у души, порођајни болови* и др., ретко пак у женском роду. Међутим, на западној (хрватској) страни као валидан се наводи искључиво облик женског рода, па се говори: *моја бол, телесна бол, од јаке боли, с душевном боли/бољу, порођајне боли* и др. (Фекете 2008: 88).

⁶ Тешким предметима се теже рукује, па је стога и „тежак” бол онај који се не може контролисати.

- (1) Чудна дрхтавица, која му је и онако везаном тресла тело све до паса, одавала је да је *бол* морао бити *велик и необичан* (Иво Андрић, *На Дрини ћуприја*).
- (2) Терали су га да хода и он је ходао, *бол* је ионако био *далек и мутан* (Владимир Арсенијевић, *Предатор*).
- (3) Срце јој се задржавало и причињавало *огроман бол* у целом телу (Бранимир Ћосић, *Два царства*).

б) *Бол има особине претње или изазивача страха:*

- (4) У глави је осећао *страшан бол* (Милош Црњански, *Дневник о Чарнојевићу*).
- (5) Мора да је у том часу осетио *страховит бол*, јер с јауком подиже руке и њима прекри очи (Филип Давид, *Дер Хунд*).
- (6) Обузима их бес и изнова укључе апарате који изазивају *бол, ужасан бол* (Филип Давид, *Сан о љубави и смрти*).

в) *Бол је тежак или је изграђен од конкретне материје:*

- (7) И још јасније из овог *оловног бола* у грудима (Иво Андрић, *На Дрини ћуприја*).
- (8) *Бол* од удараца *тоне* на само дно тог чуђења (Добрица Ћосић, *Корени*).
- (9) Софка поче осећати *јак, тежак бол* (Борисав Станковић, *Нечиста крв*).

3.1.2. *Бол* може имати температурна својства, тј. бити хладан или топао (нису нам необични изрази као нпр. *врео шамар* итд.), што је особина повезана са физичким реакцијама на *бол*. Субјективно осећање топлог или хладног бола може доћи од сензомоторног осећања читавог организма услед бола (може нам бити хладно нпр. због губитка крви или топло услед повишене температуре, а није необично да се на површини коже од ударца осети врелина). Тако би ова метафора била метонимијски заснована.

- (10) Тако, до дубоко у ноћ, уморена и скрхана, не осећајући *хладан бол* у коленима од клечења ... (Добрица Ћосић, *Корени*).
- (11) Осетио сам *врео бол* и онесвестио сам се (Јан Потоцки, *Рукопис нађен у Сарагоси*).

3.1.3. Физички *бол* се често карактерише особинама „оштрине” односно „тупости”. У питању је конкретизација метафоре *БОЛ* ЈЕ ПРЕДМЕТ НА ОШТАР ПРЕДМЕТ И ТУП ПРЕДМЕТ. Међутим, ова метафора је метонимијски заснована. За *бол* кажемо да је *оштар*, јер је осећај његовог интензитета или квалитета такав као да се наноси оштрим предметом (или сечивом), дакле резак је, а говоримо да је *туп* јер је његов осећај као да је нанет тупим предметом (то више не мора бити сечиво већ нешто што је тупо – чекић, маљ), што значи да је другачијег интензитета и конкретности и могли бисмо рећи „разливан”, осећа се на већој површини. Дакле, за последицу радње (последица је оштар/туп *бол*) користимо узрок (узрок је оштар/туп предмет). Међутим, у питању је метафора, пошто *бол* не морају да наносе предмети, нити он мора бити резултат неке радње, већ је

он иманентан, налази се у телу, а узрок му може бити непознат и може доћи из самог организма, а не спољашњим утицајем.

- (12) Убили су га и на трг ставили! – опет *оштар бол* и то срце које се грчи, лупа (Саша Божовић, *И теби, моја Долорес*).
- (13) Ала Махмуда не би ли некако превазишла тај *оштар бол* у стомаку (Владимир Арсенијевић, *Предатор*).
- (14) И тако непокретан, с *тупим болом* у потиљку, виде како се његов синовац Кајица прену (Миодраг Булатовић, *Црвени петао лети према небу*).
- (15) Овај хепатитис ... ређе прати *туп бол* под ... ребарним луком (Свет, бр. 224. Нови Сад).

3.1.4. Пошто се *бол* појмовно представља као предмет који има величину, димензије, па самим тим и тежину, није необично што се његова конкретизација уобличава у ТЕРЕТ, дакле нешто што се „вуче”, што смета, што „притиска” човека. Такође, *бол* може бити проузрокован теретом, што ова два појма доводи у метонимијску, узрочно-последичну везу. Такође, постоје сличности које манифестације бола имају са стварним, физичким теретом. Бол изазива паралисаност, сужене сензомоторне способности, особа која осећа физички бол најчешће не може да се концентрише ни на шта друго нити обавља икакву другу активност.

- (16) Такав ритам не може да се *издржи под болом* (*Политика* 5. 02. 2007).
- (17) Грабиће се да што пре мирно и с поносом *поднесе* муке и *бол* (Радоје Домановић, *Данга*).

3.1.5. Емоције се најчешће концептуализују као МАТЕРИЈА (Кликовац 2000: 191–203), али се тако концептуализује и физички бол, иако није осећање него осећај. Прототипична МАТЕРИЈА се простира потенцијално бесконачно, нема границе ни облик, променљивог је облика, може тећи и може се сипати (Кликовац 2002: 43). Физички бол се доживљава и као МАТЕРИЈА која има густину, покретљива је, може да нараста или да се смањује, одосно да се креће и мирује. Ово вероватно долази од особине *бола* да се не може увек прецизно лоцирати на једном месту у телу, па се доживљава као нешто променљиво, флуидно, односно нешто што може мењати и свој интензитет, и густину, и положај. *Бол* доживљавамо као нешто што је количински неуједначено, односно може да се повећа, „нарасте”, или се чак „прелије”, односно пренесе са једног места у телу на друго:

- (18) Моји нервни завршеци су тупи, не умеју *бол* кроз тело да *пронесу* (Антоније Исакович, *Трен 2*).
- (19) Како се постепено и са оклевањем *повлаче* мука у стомаку и *бол* у глави (Раде Кузмановић, *Одмор*).

МАТЕРИЈА може бити нпр. нека врста течности, која може бити одређене температуре (такође *врела* или *хладна*). Отуда и изрази *бол се охладио* итд.

- (20) Текст овог писма *натопљен је болом* жртава насиља, страховима, тешком зебњом (*Политика*, 11. 02. 2001).
- (21) *Бол* у куку *нарасте* и *расу се* по десној страни (Добрица Ћосић, *Корени*).
- (22) Све је у њему мирно, *бол се слегао* и срџба се охладила (Иво Андрић, *Пут Алије Ђерзелеза*).
- (23) Почео је да црвени, *наливао се* снагом и *болом*, шириле се ноздрве (Антоније Исакович, *Трен 2*).

Бол је течност која може бити одређене температуре:

- (24) *Врели и ледени болови навирали су* из њега у собу (Милорад Павић, *Хазарски речник*).

3.1.6. *Бол* се може концептуализовати као сила која делује споља на човека и причињава на њему неки ефекат, углавном негативан:

- (25) Живци се *затежу* од *бола* (Иво Андрић, *Проклета авлија*).
- (26) *Превиијајући се* од *бола*, из петних жила успе да не падне са седлом (Милош Црњански, *Сеобе*).
- (27) Потом је *бол згрчио* цело тело које је цврчало у пламену (Станислав Краков, *Крила*).

3.1.7. У оквиру претходне метафоре можемо да издвојимо једну конкретнију формулу, а то је *БОЛ ЈЕ СТРУЈА*. Наиме, *бол* се може конкретизовати као струја или имати неке особине струје. То вероватно долази услед човековог разумевања простирања струје, односно начина на који се она креће:

- (28) Нека *бол* која се не да описати *проструја* његовим испосничким, измученим телом (Филип Давид, *Ходочасници неба и земље*).

У вези са претходном метафором јесте и следећа: *БОЛ ЈЕ МУЊА*. Та метафора вероватно настаје као резултат довођења у везу изненадне појаве муње, која долази нагло и уз упечатљиви светлосни ефекат, са изненадном појавом јаког бола (који, као и муња, може исто тако брзо и да се повуче).

- (29) Нарочито интензиван *бол севнуо* му је у оној дрвеној нози (Мирко Демидић, *Слуге хировитог лучоноше*).

3.1.8. *Бол* је један од осећаја који је дубоко и интензивно активан у људском животу и уобичајено се од њега зазире и плаши. Зато се може концептуализовати као живо биће, чије типичне физичке одлике може имати:

- (30) Софка, осећајући како јој се од ужаса палци на ногама грче, па јој се тај грч, *бол* уз колена *пење* и пробада јој утробу, половину јој сече као нож, приђе матери (Борисав Станковић, *Нечиста крв*).
- (31) Зато је, у зору, чим му се *болови* у стомаку потпуно *успаваше*... (Милош Црњански, *Сеобе*).

Пошто у посматрању и доживљавању појава око себе човек најпре полази од ствари које су му најпознатије, као што је његово тело или његове особине,

није необично што се *бол* концептуализује као човек. Он може да пусти глас од себе и способан је да делује на друге људе, односно да чини типичне људске радње (да *призове*, може *задати* нешто):

- (32) *Бол* га *призва* свести (Филип Давид, *Ходочасници неба и земље*).
 (33) Са великим напором, који му је *задавао бол*, Федун је тек тада погледала добро (Иво Андрић, *На Дрини ћуприја*).

Као осећај који има важан утицај на људски живот и типичне људске поступке, или их у неким моментима може чак и контролисати (често физички бол подређује себи све остало у људском животу), *бол* се може концептуализовати као ГОСПОДАР или ВЛАДАЛАЦ:

- (34) Ти улазиш у куће кад *његово величанство бол завлада* (Исидора Секулић, *Хроника паланачког гробља*).

У вези са овом метафором јесте и метафора *бол* је противник. *Бол* делује на нас покушавајући да нас „савлада”, као противник против кога се боримо. Физички бол често људе ставља на пробу и физичких и психичких граница, пред његовом јачином често се „поклекне” или „преда”. Отуда његова концептуализација као противника који нас искушава или напада и против кога морамо да се боримо и бранимо:

- (35) Држите га! – врисну Хари, *борећи се с болом* од врелог метала на кожи (*Политика*, 22. 12. 2007).
 (36) Али ипак је смогла снаге да се *избори с болом* (*Политика* 15. 07. 2007).
 (37) Кад је узе и понесе уз степенице, јер су је били *напали болови*, изненада (Милош Црњански, *Сеобе, књига друга*).

3.2. Душевни бол

3.2.1. И душевни бол, с обзиром на то да се метафорички заснива на физичком болу, развија сличне појмовне метафоре помоћу којих се изражава у српском језику и могли бисмо га сврстати у исти домен са *тугом*, *разочарењем* итд. Када говори о концептуализацији емоција, Кевечеш напомиње да до њих воде одређени узроци, а да оне саме изазивају одређене реакције (Кевечеш 2010: 110). Овај однос темелји се на метафори узроци су силе. Оно што изазива емоцију концептуализује се као нешто што има довољно силе да изазове промену стања, а сама емоција види се као узрок који има у себи силу да произведе одређену реакцију (која може бити психолошка или физичка) (Кевечеш 2010: 110). Најчешћи изворни домен душевног бола можемо да представимо као ПРЕДМЕТ који има некакве особине, али пошто је у питању осећање које је апстрактно и особине у исто време могу бити и особине човека или животиње:

- (38) Али му је свака задавала бол, и то неки *нарочит бол* (Иво Андрић, *На Дрини ћуприја*).

- (39) И тад се опет јави неки *чудан бол* и туга у његовом причању (Милош Црњански, *Дневник о Чарнојевићу*).
- (40) Кроз те захуктале Радмилине речи, причињавале су му *необичан бол* (Бранимир Ћосић, *Два царства*).

Наредни пример показује како се *бол* може опредметити – било да је у питању особа или предмет, *бол* је нешто што се визуелно може сагледати, што заузима одређени тродимензионални простор у свету:

- (41) И тако *стојимо* неме *пред болом* сестре и бледим хладним ногама (Саша Божовић, *И теби, моја Долорес*).

Када има типичне карактеристике предмета, онда се концептуализује особинама *тежине, величине и димензија*, где примећујемо метафоре интензивније ЈЕ ВЕЋЕ И ТЕШКОЋЕ СУ ТЕРЕТ (Кликовац 2002: 53) које настају од емпиријског сензомоторног осећаја нелагодности при дизању тешких објеката (Лејкоф и Џонсон 1999: 50).

- (42) Не толико свету колико себи самом, како је он жртва нечија, колико је *бол његов велики* (Саша Божовић, *Теби, моја Долорес*).

3.2.2. *Бол* се доживљава као да испуњава одређени предмет који има унутрашњост. Најчешће је сам човек тај садржалац или простор у коме се налази *бол*, захваљујући познатој метафори ТЕЛО ЈЕ САДРЖАТЕЉ ЗА ЕМОЦИЈЕ И КОНКРЕТНОЈ МЕТАФОРИ ТЕЛО ЈЕ САДРЖАТЕЉ ЗА БОЛ (БОЛ ЈЕ САДРЖАНИ ОБЈЕКАТ):

- (43) Каже да је требало храбрости да се суочи са *затрпаним болом* који је у свима нама (*Политика* 16. 01. 2000).

И срце се концептуализује као садржатељ у коме се налазе емоције, а самим тим и емоције се доживљавају као предмети који могу заузимати унутрашњост људског бића. Барселона закључује да је за концептуализацију емоција веома важна веза између њих и телесних манифестација до којих доводе (Барселона 2000: 43). Било да су у питању јаке емоције или чак физички бол, оне се физиолошки испољавају реакцијом у грудима, за које везујемо срце. То је метонимија која доводи до метафоре СРЦЕ ЈЕ САДРЖАТЕЉ У КОМЕ СЕ НАЛАЗЕ ЕМОЦИЈЕ, конкретно у нашем случају *бол*, и БОЛ ЈЕ ПРЕДМЕТ КОЈИ СЕ НАЛАЗИ У ЧОВЕКУ, конкретно у човековом телу или у *срцу*. Психичка стања и емоције смештене су највише у пределу грудног коша (Кликовац 2004: 207), а типични садржатељи емоција јесу срце и душа (Драгићевић 2004: 120).

- (44) Али које су зато писане са сузама у очима и *болом у срцу* (Бранимир Ћосић, *Покошено поље*).

- (45) Руси се, као маса, не буде са *болом под грудима* (*Политика*, 31. 10. 2008).

3.2.3. И душевни бол може добити особине физичког бола, односно бити *оштар*. Док смо у примеру физичког бола *оштар бол* метонимијски довели у везу за узроком који га наноси, односно *оштрим предметом*, у овом случају мо-

жемо рећи да се ради о нарочито интензивном душевном болу, који брзо осваја унутрашњи, емотивни простор човека, па се тако и доводи у везу са оштрим физичким болом (БОЛ ЈЕ ОШТАР ПРЕДМЕТ):

- (46) Она оставља осећање разочарања, стида и повређене сујете и, поред тога, *оштар бол* узвитланих и незадовољених жеља (Иво Андрић, *Травничка хроника*).

3.2.4. Позната је метафора ТУГА ЈЕ ТЕРЕТ која је једна од најпродуктивнијих, готово универзалних, појмовних метафора за концептуализацију емоција. Туга се „носи”, али се и „вуче” за собом (Драгићевић 2006: 313). У концептуализацији појма бол такође учавамо ову појмовну метафору. У непосредној вези са концептуализацијом бола као предмета јесте и његова концептуализација као ТЕРЕТА, и то терета који може погубно да делује на човека:

- (47) Тада је *болом скрхани* Универзитет одао последњу почаст свом великом човеку (Михаило Пупин, *Са паињака до научењака*).
- (48) И *скрхан болом* је саранио у сандук од шперплоче (Мирјана Ђурђевић, *Леш у фундусу*).

3.2.5. Метафоре у којима се човекова унутрашња стања или емоције концептуализују као МАТЕРИЈА веома су честе (Кликовац 2004: 207). Такве концептуализације омогућавају да се настанак емоције везује за КРЕТАЊЕ или ПОДИЗАЊЕ МАТЕРИЈЕ, што је случај с метафором БОЛ ЈЕ МАТЕРИЈА, која може да заузима одређени део неког простора, или се пак може увећати. Такође, МАТЕРИЈА може да мења своју количину, испуњава одређени простор и меша се са другим материјама.

Бол као врста МАТЕРИЈЕ (највероватније течне материје) може да испуњава човекову унутрашњост која се доживљава као САДРЖАТЕЉ, што бол чини САДРЖАНИМ ОБЈЕКТОМ:

- (49) Уредном је жестоко *изливала тугу и луд бол* за њим (Драгиша Васић, *Црвене магле*).
- (50) *Испунила* ме великим болом, присиливши ме, истовремено, да посегнем за пером (*Политика* 23. 05. 2001).
- (51) Ова земља по којој ступамо *преплављена је болом* (*Мостови*, бр. 111).

3.2.6. Као и када смо говорили о физичком болу, душевни бол се може концептуализовати као неконкретизована сила која има дејство на људски живот, али у исто време бити и ПРЕПРЕКА коју треба савладати:

- (52) Патњом и *болом* био је *закупљен* и Буда али само толико колико да се преко њиховог *савлађивања* доспе до блажености (*Политикин културни додатак*, 2000).

3.2.7. Бол се доживљава и као ЧОВЕК који има типичне људске особине, може извршити неку радњу или акцију или пак над њим може бити извршена нека акција која се типично врши над човеком:

- (53) Не зна се. Никад се не зна шта *бол* може да учини (Антоније Исакович, *Трен 2*).

- (54) Јер разочарење и *бол одводе* мисли у прошлост (Иво Андрић, *Мост на Жети*).
- (55) Императивна потреба да из говора приповедача буду *изгнани бол* и мука егзистенције... (Раде Кузмановић, *Даниноћ*).
- (56) Али из којих је ипак избијао *уздржан бол* због те тежине (Иво Андрић, *На Дрини ћуприја*).

Такође, за *бол* су везане особине које су карактеристичне за човека:

- (57) *Рационални бол* ... несразмерно је подношљивији од ирационалне патње (Данило Киш, *Час анатомије*)⁷.

Бол може имати типичне негативне и непожељне људске особине, као што је суровост или свирепост:

- (58) Стари осети *свирепи бол* што га баш оно што највише сачињава његов живот (Растко Петровић, *Са силама немерљивим*).

Као човек може се концептуализовати као противник (у борби). Кевечеш описује ову метафору као да постоје два супарника у борби. Један од супарника може у тој борби бити неактиван, а други активан, односно покушавати да савлада овог првог. Ако емоција „победи”, долази до експресивне реакције, која може бити физичка (плач, дрхтавица) или психолошка (потиштеност, депресија) (Кевечеш 2010: 110).

- (59) Или се *суочио са болом* због изгубљене драге особе (*Политика* 11. 10. 2008).
- (60) У пријатељима браћу и сестре, у патњи мудрост, у сталном раду *победу над болом* (*Политика* 26. 04. 2008).
- (61) *Савладана болом*, мора да застане, но убрзо прикупи сву своју снагу и прича ми даље (Милутин Миланковић, *Кроз царство наука*).

4. Закључна разматрања

4.1. На основу утврђених појмовних метафора о *болу*, извешћемо неколико закључака о концептуализацији *бола* у српском језику. *Бол*, са становишта свог положаја у односу на човека, најтипичније се може налазити у човеку (БОЛ ЈЕ САДРЖАНИ ОБЈЕКАТ, БОЛ ЈЕ МАТЕРИЈА, с тим што и материја може бити садржани објекат) – али се исто тако може налазити споља, као нешто што се перцептивно појми из аспекта различитих особина као што су величина, температура, тежина, звучање, изграђеност од конкретне материје, особине да прети итд. (БОЛ ЈЕ ПРЕДМЕТ, БОЛ ЈЕ ТЕРЕТ, БОЛ ЈЕ СИЛА).

Бол је такође ентитет који врши извесну радњу над човеком, делује на њега и производи код њега одређени ефекат (БОЛ ЈЕ СИЛА, ТЕРЕТ, ЖИВО БИЋЕ, ПРОТИВНИК, ВЛАДАР). Као такав, то је ентитет који није пасиван већ је активан (СИЛА, ЖИВО

⁷ рационалан – „1. заснован на разуму, на размишљањима ...” (РМС)

БИЋЕ, ЧОВЕК, ПРОТИВНИК), а по својим особинама изузетно је негативан (*тежак, оштар, свиреп, страшан*) или апстрактан (*необичан, чудан*).

Дакле, БОЛ ЈЕ АКТИВАН ЕНТИТЕТ, односно креће се, мења интензитет и количину, испуњава одређени простор, врши извесне радње. У вези са активношћу, *бол* може бити и статичан (ТЕЖАК ТЕРЕТ, САДРЖАТЕЉ), али када се концептуализује као МАТЕРИЈА изузетно је покретан, чак флуидан (*прелива се, натана, навире*) и може имати топлотна својства (*хладан, врео*). *Болу* се приписују особине и акције које могу бити карактеристичне за жива бића уопште, или су типично људске, па се тако *бол* појмовно доживљава и као ЧОВЕК. Као ЧОВЕК најчешће се појављује као ПРОТИВНИК, неко ко се бори против нас, кога морамо да савладамо, ређе као ВЛАДАР, односно неко ко има контролу и власт над нама, а по питању особина је негативан (*свиреп*). Између физичког и тзв. душевног бола постоје јасне појмовне кореспонденције и слична појмовна уопштавања, с обзиром на то да се секундарно значење метафорично заснива на примарном.

Већина појмовних метафора којима се доживљава појам *бола* одговара познатим појмовним метафорама којима се у литератури, коју смо цитирали, описују емоције и емотивна стања. Такође, појмовне метафоре којима се концептуализује *бол* могу бити и метонимијски засноване, што значи да је за појам *бол* важно и успостављање односа између физиолошких и сензомоторних реакција на бол и начина на који се те реакције у језику доживљавају.

ЛИТЕРАТУРА

Барселона 2000: А. Barcelona, On the plausibility of claiming a metonymic motivation for conceptual metaphor, *Metaphor and Metonymy at the Crossroads: A Cognitive Perspective*, Berlin: Mouton de Gruyter, 31–58.

Драгићевић 2004: Р. Драгићевић, Творба речи и концептуализација емоција, *Славистика*, књига VIII, стр. 120–127.

Драгићевић 2006: Р. Драгићевић, Концептуализација туге у српском језику, *Српски језик – студије српске и словенске*, вол. 11, бр. 1–2, стр. 309–325.

Драгићевић 2006: Р. Драгићевић, Испитивања концептуализације љутње, *Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика*, Београд, стр. 97–119.

Кевечеш 2010: Zoltan Kövecses, *Metaphor: A Practical Introduction*, Oxford: OUP (2nd ed.).

Кликовац 2000: D. Klikovac, *Semantika predloga*, Beograd: Filološki fakultet.

Кликовац 2004: D. Klikovac, *Metafore u mišljenju i jeziku*, Beograd: XX vek.

Кликовац 2008: Д. Кликовац, Шта је то метафора?, *Књижевност и језик*, LV: 1–2, стр. 57–76.

Лејкоф и Џонсон 1980: G. Lakoff, M. Johnson, *Metaphors We Live By*, Chicago: University of Chicago Press.

Лејкоф и Џонсон 1999: G. Lakoff, M. Johnson, Primary metaphor and subjective experience, *Philosophy in the Flesh*, New York: Basic Books, pp. 45–73.

РСМ (1967–1976): *Речник српскохрватскога књижевног језика*, (I–III Матица српска – Матица хрватска, IV –VI Матица српска), Нови Сад: Матица српска.

РСАНУ (1959-): *Речник српскохрватскога књижевног и народног језика*, I–XVIII, Београд: Институт за српски језик и књижевност.

Тејлор 1989: J. R. Taylor, *Linguistic categorization. Prototypes in linguistic theory*, Oxford, Clarendon Press, pp. 122–141.

Фекете 2008: Е. Фекете, *Језичке доумице, књига друга*, Београд: Београдска књига.

Slobodan Novokmet

CONCEPTUALIZATION OF PAIN IN SERBIAN LANGUAGE

Summary

Subject of this paper is conceptualization of *pain* in Serbian language. The aim of this paper is to determine, through conceptual analysis of literary and journalism examples, what are the most common conceptualizations of *pain* in Serbian language. We have to consider two basic semantic realizations of *pain* – unpleasant physical experience and negative emotional feeling. We aim to determine if conceptualization of *pain* could be related to typical conceptualization formulas for human emotions.